

Het verloop van onze arbeidsplaatsen

DR. A. DARSONO*

Banenplan

Als het bedrijfsleven niet meer kan zorgen voor voldoende arbeidsplaatsen, moet deze zorg worden overgenomen door de overheid. Althans in een verzorgingsstaat zoals deze door sociaal-democraten wordt opgevat. Voor hen behoort bijna volledige werkgelegenheid, evenals sociale zekerheid, bij de verzorgingsstaat. Op dit punt zijn liberaal-democraten en conservatieven heel wat minder duidelijk. Thatcher, bij voorbeeld, neemt een hoge werkloosheid voor lief bij haar sanering van het Britse bedrijfsleven. De verhoging van de sociale uitkeringen die daarvan het gevolg is, moet niet worden verminderd door bestrijding van de werkloosheid, zoals sociaal-democraten willen, maar door verlaging van deze uitkeringen.

Dat de sociaal-democraat Den Uyl zijn banenplan indient, is dan ook niet verwonderlijk. Verwonderlijk is wel dat dit plan met zoveel scepsis wordt ontvangen, ook door links, zijn achterban, zijn partij. Ongeloof in een plan is de zekerste manier om het te doen mislukken, aangezien te weinigen zich voor de uitvoering ervan zullen inzetten. Van waar dit ongelof, terwijl de ongelovigen zelf geen alternatief hebben? Want in het credo van de werkgevers dat hogere rendementen van de bedrijven meer arbeidsplaatsen zullen opleveren, geloven zij nog minder. Misschien bestaat voor dit ongelof toch grond, al kunnen velen dit niet onder woorden brengen.

„Le grand espoir”

In 1950 publiceerde de Franse econoom en socialist Jean Fourastié een opmerkelijk boek: *Le grand espoir du vingtième siècle* 1). Dit boek handelt over de werkgelegenheid in de verschillende produktiesectoren en bevat tevens een prognose van de verschuivingen in de komende decennia. Deze prognose maakte Fourastié meteen tot een van de pioniers van een nieuwe wetenschap, de toekomststudie of futurologie.

Fourastié verdeelt de produktieve sector in drie deelsectoren. De primaire of agrarische sector, de secundaire of industriële sector en de tertiaire of dienstverlenende sector. Bezien we de toestand in de Westeuropese landen, dan constateert Fourastié dat rond 1800 ongeveer 80% van de werkende bevolking arbeide in de primaire sector, 10% in de secundaire en 10% in de tertiaire sector. Rond 1900 is deze verdeling sterk gewijzigd. Zij is ongeveer 40, 40, 20% in de verschillende sectoren. Weer een halve eeuw later, rond 1950, is de verdeling 20, 60, 20%. In 2000 zal de toestand van 1800 omgedraaid zijn en werken 10% in de primaire, 10% in de secundaire en 80% in de tertiaire sector. Dat al deze veranderingen minder fraai verlopen dan in de schema's van Fourastié en dat de toekomst zijn verdeling voor het jaar 2000 waarschijnlijk niet zal bevestigen, doet niets af aan Fourastié's inzicht in de ontwikkeling van onze samenleving.

Productiviteit

De oorzaak van de verschuiving van de modale be-

roepsbevolking is de technische innovatie. De afgelopen twee eeuwen volgden deze innovaties elkaar in steeds sneller tempo op. Wij duiden ze aan met termen als mechanisatie, automatisatie en cybernetisatie. Technische innovaties verhogen de produktiviteit van de menselijke arbeid. Produktiviteit en produktiviteitsverhoging werden de slagwoorden van de moderne industrie.

Wij kunnen produktiviteitsverhoging op twee manieren definiëren. Wij kunnen zeggen dat de produktiviteit wordt verhoogd als, bij een gelijkblijvend aantal arbeidsplaatsen, de produktie toeneemt. Maar ook dat bij een gelijkblijvende produktie het aantal arbeidsplaatsen afneemt. De eerste definitie plegen wij te gebruiken als de vraag groot is en de arbeidsmarkt overspannen. De tweede definitie krijgt de voorkeur wanneer de vraag klein, het aanbod van produkten daarentegen groot is. Dat beide definities in wezen hetzelfde vaststellen, doet politiek niet ter zake.

Er bestaat, hoe dan ook, een positief verband tussen produktiviteit en uitstoot van arbeidsplaatsen. Het duidelijkste voorbeeld hiervan werd gegeven door de landbouw, de primaire sector. In 1980 werkte nog slecht 6% van de beroepsbevolking in die sector en toch produceerde deze sector meer dan ooit tevoren. Dat deze uitstoot niet tot massale werkloosheid van landarbeiders en keuterboeren heeft geleid, kwam doordat deze konden worden opgenomen door de secundaire en de tertiaire sectoren. Zij werden fabrieksarbeiders en kantoorbedienden. De instroom van nieuwe arbeidsplaatsen in deze sectoren maakte de uitstoot van arbeidsplaatsen uit de primaire sector goed (zie tabel 1).

Tabel 1. Verdeling beroepsbevolking over produktiesectoren (x 1.000 en in procenten)

Jaar	Primaire sector		Secundaire sector		Tertiaire sector		Kwartaire sector		Totaal	
	x 1.000	%	x 1.000	%	x 1.000	%	x 1.000	%	x 1.000	%
1950	582	15	1.495	40	1.304	35	392	10	3.773	100
1960	465	11	1.715	41	1.512	36	490	12	4.182	100
1970	329	7	1.772	38	2.028	43	567	12	4.696	100
1980	279	6	1.489	31	2.296	48	712	15	4.776	100

Toelichting: primaire sector = landbouw en visserij; secundaire sector = delfstoffenwinning, industrie, openbare-nutsbedrijven, bouwnijverheid, installatiebedrijven; tertiaire sector = diensten; kwartaire sector = overheid.

Bron: CBS, *Tachtig jaren statistiek in tijdreeksen*, en *Statistisch zakboek 1981*.

Stagnatie door produktie

Dat produktiviteitsverhoging tot uitstoot van arbeidsplaatsen leidt, wordt eerst zichtbaar wanneer de produktie stagneert. Op zijn best blijft de produktie gelijk, maar

* De auteur is werkzaam bij het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven.

1) J. Fourastié, *Le grand espoir du vingtième siècle*, Parijs, 1950.

doorgaans wordt zij tijdens stagnatie ingekrompen. Omdat een uitgestoten arbeidsplaats nu niet meer wordt vergoed door een nieuwe arbeidsplaats, ontstaat werkloosheid.

Het is de ironie van onze economische orde dat de stagnatie wordt veroorzaakt door de produktiviteit. De produktie, opgedreven door de produktiviteit, neemt toe, tot dat er niet meer voldoende vraag naar de produkten is. We spreken dan van overproduktie.

In tijden van overproduktie gedragen de producenten zich vaak zeer merkwaardig. Zij verhogen hun produktiviteit door arbeidsplaatsen af te stoten. Doel van deze, op het eerste gezicht louter financiële, operatie is hun concurrentiepositie ten minste in stand te houden. Aangezien de afgestoten arbeidsplaatsen echter worden vervangen door produktievere machinerie, zal het resultaat nog meer overproduktie zijn. De gevolgen voor het aantal arbeidsplaatsen laten zich gemakkelijk raden.

Kwartaire sector

De verwachtingen van Fourastié werden indertijd in Nederland door weinigen op waarde geschat. Reden was dat Nederland in die tijd werd geïndustrialiseerd. Een van de weinigen die wel wat in Fourastié zagen was F. L. Polak, vader van de Nederlandse futurologie, die zelfs verder ging en stelde dat ook de tertiaire sector door de technische innovatie zou worden getroffen en arbeidsplaatsen zou afstoten 2).

In de jaren zestig begon de uitstoot van arbeidsplaatsen door de industrie, hier door bedrijfssluiting, daar door diepte-investering. Deze uitstoot werd voor een groot deel goedge maakt door creatie van arbeidsplaatsen in de tertiaire sector. Indertijd werd hiertoe ook de overheid gerekend die, als onderdeel van de ontwikkeling van de verzorgingsstaat, het aantal arbeidsplaatsen sterk uitbreidde. In de jaren zeventig zou uit deze sector zich de kwartaire sector losmaken.

De kwartaire sector onderscheidt zich van de tertiaire sector door zijn financiering. Deze geschiedt, grosso modo, door de opbrengsten van belasting- en premieheffing. Om die reden behoren de ambtenarij, het leger, de politie, het onderwijs, de gezondheidszorg, het welzijnswerk en nog andere, tot de kwartaire sector. Het is in deze sector die de uitstoot van arbeidsplaatsen uit de secundaire en tertiaire sector moet opvangen, aldus de WRR.

Draagvlaktheorie

Het rapport concludeert echter ook dat de drie andere sectoren het geld moeten verdienen voor de financiering van de kwartaire sector. Deze verdienen dit geld op de markt en vormen zodoende het economisch draagvlak van de kwartaire sector 3).

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de WRR in een volgend rapport over de toekomst van onze industrie tot de slotsom komt dat de industriële ontwikkeling sterk bevorderd dient te worden 4). Het rapport van de commissie-Wagner over een nieuw elan werkt deze gedachten uit naar concrete beleidsmaatregelen 5).

Het is echter onduidelijk wat de maatschappelijke functie van de industrie, van de secundaire sector dus, in onze samenleving zal zijn. Zal hij dienen om geld te verdienen of om arbeidsplaatsen te scheppen? Om als economisch draagvlak te dienen, is de eerste functie voldoende. Om tot

elan aan te sporen zou de tweede functie daaraan moeten worden toegevoegd, evenwel, het is niet te verwachten dat de industrie haar eerste functie zal kunnen vervullen, zo zij de tweede ook krijgt opgedragen.

Een toekomstscenario

Het zou dan ook geen toekomstgericht beleid zijn, als wij de drie sectoren zouden opdragen ook voor arbeidsplaatsen te zorgen. Wij hebben gezien dat in de jaren vijftig alleen de secundaire en de tertiaire sectoren dit hebben gedaan. De maatschappelijke functie van deze sectoren is produkten te leveren, zo goed, zo goedkoop en zo divers mogelijk, en niet om de werkgelegenheid in stand te houden. Dat is een functie van de overheid van een verzorgingsstaat.

Laten wij de consequentie van dit standpunt onbevooroordeeld onder ogen zien. Ons economisch beleid richt zich dan op de uitstoot van arbeidsplaatsen uit de marktsectoren, waar de produktie wordt overgenomen door apparaten. Er dient een studie gemaakt te worden hoe deze uitstoot zal verlopen (welke arbeidsplaatsen zullen verdwijnen, in welke sectoren, met welke snelheid) en welke apparaten geconstrueerd moeten worden om de menselijke arbeidskracht te vervangen. Voorts gaan wij de maatschappelijke gevolgen van deze ontwikkeling na. Zal, wanneer 50% of minder van de beroepsbevolking in de marktsectoren werkzaam zal zijn, ons huidige stelsel van belasting- en premieheffing nog functioneren? Zal een komende generatie routine-arbeid willen doen, als bankwerkers of als typistes, zoals onze generatie in de tijd van draglines geen greppels met de spade meer wil graven.

Politici, bedrijfsleiders, ministers, vakbondsbestuurders, hoge ambtenaren en andersoortige bestuurders plegen over dit soort toekomstverwachtingen hun schouders op te halen. Het is lange-termijndenken, zeggen ze, en de problemen van nu vragen nu een oplossing. Een van de onvolmaaktheden van onze samenleving is dat bestuurders zelden worden gestraft voor hun kortzichtigheid en blunders. Dan zouden zij voorzichtiger opereren. Zij hebben de werkloosheid, de economische recessie, de ecologische verstoring, de uitputting van de grondstoffen, de overbevolking, niet willen zien aankomen; ook al werd hen daarop bijna iedere dag gewezen. Hun kortzichtigheid heeft een groot deel van de problemen laten uitgroeien tot een omvang die zij nu nauwelijks meer kunnen beheersen.

Het scheppen van nieuwe banen, een banenplan, is een uiting van deze onmacht. Althans, zo voelen velen het, al weten zij niet goed waarom. Wat dit plan ontbeert, is een visie op de ontwikkeling van onze samenleving en een daarop steunend scenario voor beleid. Elan maakt offerbereid en groeit uit hoop, maar hoop wordt slechts gewekt door een uitzicht op een betere toekomst. Dat gaf in de jaren dertig het Plan van de Arbeid, althans voor de arbeidende klasse. Het banenplan geeft dit niet, helaas.

A. Darsono

2) F. L. Polak, *Automatie; industriële en culturele revolutie*, Amsterdam, 1958.

3) WRR, *Maken wij er werk van? Verkenningen omtrent de verhouding actieven en niet-actieven*, Den Haag, 1977.

4) WRR, *Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie*, Den Haag, 1980.

5) Adviescommissie inzake het industrie-beleid, *Een nieuw industrieel elan*, Den Haag, 1981.